

EEDER

Edebî Eleştiri Dergisi

e-ISSN: 2602-4616

Ekim 2023, Cilt 7, Sayı 2

Atf/Citation: Eken, C. (2023). "Sosyalist Realizmin Marksist Estetikle Kökensel Bağı Üzerine Bir Değerlendirme", *Edebî Eleştiri Dergisi*, 7(2), s. 522-531.

Cengiz EKEN*

Sosyalist Realizmin Marksist Estetikle Kökensel Bağı Üzerine Bir Değerlendirme**

*An Evaluation of the Primordial Link of Socialist Realism with
Marxist Aesthetics*

ÖZ

1917 Ekim Devrimi'yle şekillenmeye başlayan ve temelde Marksizm'e dayanan Sosyalist realizmin beslendiği kaynaklar, belirleyicilerinin en azından bir kısmının Marksist olmayan sosyal demokratlardan oluşması, bir kısmının da edebiyatın toplum üzerindeki etkisinin bilinciyle 19. yüzyıl Rus edebiyatından gelen aydınlanmacı, yönlendirici söylemi rejimin tahkimi için gerekli görmesi gibi nedenlerle çeşitlenmiştir. Böylece akım, Marksizm'in yanında 19. yüzyıl Rus edebiyatından ve Bolşevik hareketinden da beslenmiştir. Sosyalist realizm akımı ile Marksist estetik arasındaki temel ayrışma edebiyatın vazifesi konusunda olmuştur. Marksist öğretisi, toplumsal değişim ve dönüşümde alt yapı olarak adlandırılan ekonomik ilişkilerin belirleyici olduğunu ve bu nedenle din, ahlak, hukuk, felsefe, edebiyat gibi üst yapı unsurlarının söz konusu ekonomik ilişkilerin mahiyetine göre şekillendiğini kabul etmiştir. Böylece üst yapı unsurlarından edebiyat da alt yapıyı şekillendiren ideolojinin ürünü hâline gelerek alt yapının mevcut durumunu ya da değişimini, dönüşümünü yansıtan sosyolojik veri niteliği kazanmıştır. Sosyalist realizm akımı ise toplumsal alt ve üst yapı arasındaki geçişliliğin bilinciyle edebiyatı toplumu değiştirmek, dönüştürmek için araçsallaştırmıştır. Söz konusu zihniyet ayrılığı gerçeklik anlayışı, siyasi söyleme bakış hususlarında da kendisini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyalist Realizm, Marksist Estetik, Edebî Akım, Sovyet Edebiyatı.

ABSTRACT

The sources of Socialist realism, which started to be shaped with the 1917 October Revolution and basically based on Marxism, diversified in its sources due to the fact that at least some of its determinants were non-Marxist social democrats, and some of them were aware of the influence of literature on society and considered the enlightening, directive discourse coming from 19th century Russian literature as necessary for the consolidation of the regime. Thus, besides Marxism, the movement was fed by 19th century Russian literature and the Bolshevik movement. The main divergence between the socialist realism movement and the Marxist aesthetic has been about the task of literature. The Marxist doctrine accepted that social change and transformation is determined by economic relations, which are called the substructure, and therefore superstructure elements such as religion, morality, law, philosophy and literature are shaped according to the nature of these economic relations. Consequently, literature, as one of the superstructural elements, becomes a product of the ideology that shapes the substructure, acquiring a sociological data quality that reflects the current state or transformation of the substructure. The socialist realism movement, on the other hand, was aware of the permeability between the social substructure and superstructure and instrumentalized literature to change and transform society. This difference in mentality also manifested itself in the understanding of reality and the view of political discourse.

Keywords: Socialist Realism, Marxist Aesthetics, Literary Movement, Soviet Literature.

* Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, ekencengizmail.com ORCID: 0000-0001-5039-7622.

** [Araştırma Makalesi], Geliş Tarihi: 25.06.2023 Kabul Tarihi: 17.10.2023 Yayın Tarihi: 26.10.2023 DOI: 10.31465/eeder.1319904

Giriş

1917 Ekim Devrimi'yle birlikte Rusya'da yönetim Bolşeviklerin idaresine geçmiş, öncelikle ülkenin adı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği olmuş ve böylece tüm toplum kesimlerinin yaşamını derinden etkileyecek bir değişim, dönüşüm sürecine girilmiştir. Genelde tüm toplumsal kurumlarda, özelde edebiyat alanında söz konusu sürecin etkisiyle yenileşme hareketleri başlamıştır. Her ne kadar Lenin'in ve diğer Bolşevik liderlerin siyasal formasyonu Maksizm'e dayansa da Sovyet rejimi şekillenirken siyasal pratikler söz konusu öğretilerden birtakım sapmalara neden olmuştur. Bu durum edebiyatı da etkilemiş ve Lenin Dönemi'nden itibaren¹ "Marksist olmayan Rus sosyal demokrat kuramcılarının görüşlerine itibar" (Apaydın, 2022: 42) edilmesi neticesi Marksist estetik, Sovyet sahasında yaşama imkânı bulamayarak yerini kaynaklarından biri haline geldiği Sosyalist realizm akımına bırakmıştır.

Sosyalist realizm, felsefi kökeni Marksizm'e, edebî ve estetik kökeni 19. yüzyıl Rus edebiyatına, siyasal kökeni Bolşevik hareketine dayanan bir edebî akım olarak tebarüz etmiştir (Tagızade, 2006: 9). Bu durum da Sosyalist realizmin birbiriyle çok da uyumlu olmayan kaynaklardan beslenmesine neden olmuştur. Marksizm'den kapitalist sistemin bir gün mutlaka yerini Sosyalizm'e bırakacağı öngörüsünü, 19. yüzyıl Rus edebiyatından aydınlanmacı, müdahaleci, yönlendirici anlayışı ve yine aynı geleneğin bir parçası olan Çernişevski ve Gorki'den propagandist söylemi almış, Sovyet rejiminin denetiminde halkı siyasal iradenin beklentileri doğrultusunda eğitmeyi, yönlendirmeyi amaçlayan bir edebî akım olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Böylece birbiriyle uzlaşması çok da kolay olmayan kaynaklardan beslenerek realizm kökenli olmasına rağmen bünyesinde romantik unsurları da barındırmıştır.

Sovyetler Birliği'nin kuruluşuyla birlikte imtiyazlı bir edebî anlayış olarak ortaya çıkan Sosyalist realizm akımının mahiyetinin ne olması gerektiği hususu birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. İlk tartışmalardan biri eski edebiyatın varlığını sürdürmesine izin verilip verilmeyeceği konusunda olmuştur. 1917 yılında Sosyalist realizmi şekillendirme iddiasıyla ortaya çıkan Proletkült örgütü mensupları, proleter sanat anlayışının inşası için eski edebî anlayışın yok edilmesini savunmuşlar ve yeni edebiyata uygun eser vermeyenlere yaşam hakkı tanımak istememişlerdir. Yeni edebiyatı muteber görmekle birlikte eskinin de yaşamasına müsamaha gösterenlerin anlayışı en azından Lenin tarafından kabul görmüş ve kurucu liderin döneminde edebiyatta çok seslilik sürmüştür. Böylece her geçen gün yaşam alanları sınırlanmasına rağmen Komünist Parti emrine girmeyen yazarlar bir süre daha faaliyet gösterme imkânı bulmuşlardır.

Troçki, devrim sonrasında Sovyetler Birliği'ndeki edebî ortamı değerlendirirken edebiyatçıları, Sovyet rejimine bakışlarına göre 'düşmanlar', 'yol arkadaşları' ve 'proleterler' şeklinde sınıflandırmıştır. Düşman olarak görülen yazarlar, genel itibarıyla ya rejim muhalifleridir ya da rejime intibak sağlayamayanlardır. Bunlar devrimle birlikte ya yazmayı bırakmış ya da ülkeyi terk etmişlerdir. Yol arkadaşları ise Komünist Parti'nin emrine girmemekle birlikte rejime muhalefet etmeyen edebiyatçılar için kullanılan bir tanımlamadır. Söz konusu şahıslar genel olarak devrin en yetenekli edebî zümresini teşkil etmektedirler. Ne var ki bunlar da bir süre faaliyet göstermekle birlikte yaşam alanlarının günden güne daralması neticesi Sergey Yesenin

¹ 1924 yılında ölmesine rağmen uygulamaya koyduğu 'Yeni Ekonomik Politikalar'ın (NEP) etkisi 1928 yılına kadar sürdüğü için Sovyetler Birliği'nde Lenin Dönemi'nin 1917-1928 yılları arasını kapsadığı kabul edilir (Oktay, 2000: 69).

(1895-1925), Vladimir Mayakovski (1893-1930) gibi ya intihar ederek ya da Nikolai Alekseevich Klyuev, V. Pılnyak gibi (Tagızade, 2006: 13) rejimin baskısıyla edebî alanın dışında kalmışlardır. 1932 yılında Komünist Parti “Edebi-Sanatsal Toplulukların Yeniden Yapılandırması Hakkında” başlıklı bir karar yayımlayarak faal olan tüm edebî toplulukların çalışmalarına son verilmiş (Gürsoy, 2018: 52 e-kaynak), bunun sonucunda her geçen gün kan kaybeden çok sesli edebî dönem sona ermiştir. 1934 yılında toplanan Yazarlar Birliği Kongresi kararları uyarınca edebiyat tam anlamıyla rejimin kontrolüne alınmıştır. Böylece Komünist Parti ilkeleriyle uyumlu olması koşuluyla sınıf mücadelesinin yansıtılmasını, söz konusu mücadeleyi veren kahramanın ya da kahramanların kusursuz tiplerden oluşmasını ve eserin mutlu bir sonla bitmesini esas alan bir edebiyat anlayışı ortaya konmuştur. Şolohov’un *Uyandırılmış Toprak*, Nikolay Ostrovski’nin *Çeliğe Su Verildi*, Aleksey Tolstoy’un *Ekmek* (Gürsoy, 2018: 53 e-kaynak) adlı eserleri örnek olarak gösterilebilir.

Anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere Sosyalist realizm akımı, uyumlu olmayan kaynaklardan beslenerek ve rejimin edebî anlayışı olma imtiyazı kazanarak gelişimini tamamlamış ve bu şekilde türünün ayrıksı örneği olmuştur. Bu durum özellikle Marksist estetikle Sosyalist realizm arasında edebiyatın amacı, gerçeklik anlayışı, siyasal söyleme bakış gibi konularda ayrışmalar yaşanmasına neden olmuştur.

1. Türünün Ayrıksı Örneği Sosyalist Realizm

Edebî ‘akım’ ya da ‘mektep’ denilince akla gelen ilk şey, genel hatlarıyla mevcut anlayışa itirazı olan şahıs veya şahısların felsefe, içerik, üslup, sanat, sanatın işlevi, toplumsal meselelere bakış (Bayrak Akyıldız, 2017: 12) gibi hususlarda ortaya yeni bir eğilim koymaları ve söz konusu eğilimi benimseyerek o doğrultuda eser veren takipçilerinin olmasıdır. Bunun için de şüphesiz “belli bir hazırlık devresine ve bu hazırlık devresinde gerçekleştirdikleri bilimsel ya da sanatsal” (Bozdoğan, 2006: 22) faaliyetlere ihtiyaç vardır. Bu anlamda Sosyalist realizm; Çernişevski, Belinski, Dobrolyubov, Gorki, Lenin, Lunaçarski, Jdanov, Troçki gibi şahısların devrim öncesi ve sonrası yaptıkları kuramsal çalışmalarla hazırlık aşamasını geçmiştir.

Sosyalist realizm, 1917 Ekim Devrimi’nden hemen sonra Proletkült gibi gönüllü örgütlerin de katkısıyla önemli bir taraftar sayısına ulaşmıştır. Bir taraftan da ilkeleri şekillenen Sosyalist realizm, kendisinden önceki edebî anlayışlara benzer şekilde "Fütürizm, Biçimcilik, İmgecilik, Yapısalcılık" (Eagleton, 2014: 55) gibi akımların yaşadığı bir dönemde ortaya çıkmış ve bir süre söz konusu anlayışlarla aynı zaman diliminde faaliyet göstermiştir. Ancak Stalin Dönemi’yle birlikte bir süredir kan kaybeden çok sesli edebî atmosfer, tamamen sona ermiş ve bu suretle Sosyalist realizm, tarihte eşine az rastlanır şekilde bir ülkenin tek edebiyat anlayışı olma imtiyazı kazanmış, böylece söz konusu dönemde diğer akımlardan farklı olarak edebiyatçılar için Sosyalist realizm taraftarlığı, seçenek olmaktan çıkarak zaruret hâline gelmiştir. Diğer edebî akımlarla karşılaştırınca bu durumun problemleri bir alan oluşturduğu muhakkaktır. Bu nedenle olsa gerek Erdoğan Uygur edebî akım yerine “ideolojik edebî akım” (2005: 23) ifadesini kullanmıştır.

Sosyalist realizm akımının Sovyet rejiminin tahkimi ve Sosyalizm hedefinin gerçekleşmesi için toplumu hazırlama vazifesi etrafında şekillenmesi ve Stalin Dönemi’nde diğer edebî anlayışlara uygun eser vermenin önünün kesilmesiyle yegâne edebî akım hâline gelmesi, edebiyatın gelişimini olumsuz etkilemiştir. Böylece en azından Sovyetler Birliği’nde, genel itibarıyla insan ve toplum gerçeğini yansıtmaktan uzak, sanatsal değeri zayıf, propagandist söylemin hâkim

olduğu eserlerin verildiği bir sürece girilmiştir. Bu sorunların kökeninde esasen Sosyalist realizm akımının beslendiği kaynakların edebiyata bakışındaki uyumsuzluk yatar. Bu da realist bir akım olmasına rağmen kimi yönleriyle romantik unsurlara kapı aralamasına neden olmuş, buna siyasi iradenin müdahale tutumu da eklenince yukarıda bahsedilen sorunlar kaçınılmaz hale gelmiştir. Esasında Leyla Tagıızade söz konusu akımı değerlendirirken “Sosyalist realizmin felsefi kökeni Marksist felsefeye, politik kökeni Bolşevik hareketine, estetik ve edebî kökeni klasik Rus edebiyatına dayanmaktadır” (2006: 9) ifadesiyle söz konusu akımın edebî açıdan tam anlamıyla uyumsuz kaynaklardan beslendiğini belirterek zımnen de olsa bahsi geçen sorunların nedenini açıklamış olur.

2. Sosyalist Realizmin Marksist Estetikle İlişkisi

Sosyalist realizm olarak adlandırılan edebî akım, toplumsal değişim ve dönüşümün temelini ekonomik ilişkilerde gören bir tarih felsefesi olan Marksizm’e dayanmaktadır (Moran, 2005: 43). Bu anlayışa göre toplumun üst yapısı olarak kabul edilen din, ahlak, hukuk, felsefe, sanat gibi kurumlar toplumun alt yapısı olarak kabul edilen ekonomik ilişkilere göre şekillenmektedir. Bu nedenle ekonomik ilişkileri yönlendiren hâkim sınıfın değer yargıları da doğal olarak üst yapıya sirayet eder. Böylece üst yapı unsurları tahlil edildiğinde ait olduğu toplumun ideolojisi hakkında kanaat sahibi olunabilir. Bu anlayış esas alınacak olursa Marksist estetiğe göre edebî eserin vazifesi toplumsal değişim ve dönüşümü yansıtmaktan ibaret olmalıdır. Ne var ki alt yapı ve üst yapı unsurları arasındaki ilişkinin her zaman tek yönlü olmadığı da hakikattir. Engels, toplumsal hadiselerin temelinde tek belirleyici unsurun ekonomik ilişkiler olduğu kanaatine karşı çıkar ve ekonomik ilişkilerin baskın geleceği kabulüyle alt yapı ve üst yapı unsurlarının birbirleri üzerinde etkisi olduğunun da gözden kaçırılmamasını ister (Plehanov ve Freville, 1974: 35). Böylece Engels, toplumsal üst yapının da alt yapı üzerinde tesiri olduğunu vurgulamış olur.

Marksizm’in estetik kuramı olma iddiasıyla tarih sahnesine çıkan ve 19. yüzyıl Rus edebiyatının aydınlanmacı, propagandist eserlerini örnek alan Sosyalist realizmle birlikte üst yapı unsuru olan edebiyat, alt yapıyı ve diğer üst yapı unsurlarını dizayn etmekle görevli hâle gelmiştir. Bu durum Marx ve Engels’in “yönsemin gizli kalması (...) ve yapının kendisinden çıkması (...) dolayısıyla gerçeğin düzeltilmemesi(...)” (Oktay, 2000: 68) anlayışlarına uymaz.

Sosyalist realizm akımı kimi unsurlarıyla birbiriyle ilişkilendirilmesi güç, kompleks bir yapıya sahiptir. Esasen yansıtma kuramına bağlı bir akım olarak ortaya çıkan ve bu anlamda realizme dayanan akımın temel unsurlarından biri hâline gelen “yazarın olanı değil, olması gerekeni, olacağı biçimiyle ele alması gerektiği düşüncesi” (Apaydın, 2022: 43) Marksizm’in kapitalist toplumların nihayetinde sosyalizme ve sonrasında komünizme ulaşacağını önceden görmenin mümkün olduğu (Moran, 2005: 43) tezine dayanır. Karl Marks, nihai hedefe yani Sosyalizme nasıl ulaşılacağı hususunu ise feodalizmin kendisini yerle yeksan eden silahı ve bunları kullanacak kişileri yaratarak burjuva devrimine zemin hazırladığını hatırlatmış ve bugün de kapitalizmin kendisini ortadan kaldıracak işçi devrimi sürecini hazırladığını (Marks ve Engels 2003: 28) belirtmek suretiyle açıklamıştır.

Çernişevski’nin edebî değeri düşük olmasına rağmen Rus düşünce tarihinde önemli bir yere sahip olan *Ne yapmalı?* (1863) adlı politik romanında edebiyata eğitici ve siyasi bir işlev verilmesiyle, Sosyalizm’in bir gün mutlaka inşa edileceği inancı bütünleşmiş ve Sosyalist realizmin temel ilkesi hâline gelerek ‘olanı değil, olması gerekeni’ yansıtma anlayışına dönüşmüştür. Maksim Gorki gibi Sosyalist realizmin şekillenmesinde etkili olan şahısların yazarlardan gerçekleşeceği

muhakkak olan sosyalizme giden yolda, bireyi “yalnız bugünkü haliyle değil, yarın olması gerektiği ve olacağı biçimiyle” (Gorki, 1989: 172) ele almasını ve ayrıca betimlemelerde “o bireyin sınıfsal özelliklerini, iyi ve kötü yanlarıyla hamuruna katmayı” (Gorki, 1989: 172) öğrenmesini beklemeleri söz konusu anlayışı pekiştirmiştir. Böylece bir taraftan somut gerçeklikten uzak, kısmen muhayyel bir dünyanın kapıları aralanmış bir taraftan da edebiyat, halkı eğitme ve istenilen doğrultuda yönlendirme misyonunu üstlenmiştir. Bu durum, Sosyalist realizm akımını benimseyen edebiyatçıları, bilhassa roman yazarlarını, gerçekleşeceği muhakkak olanın projeksiyonunu yapmaya itmiştir. Yani Marksizm’in diyalektik tarih ve toplum anlayışının doğurduğu öngörülebilir gelecek tasavvurunun yorumlanması neticesinde sınıfsız, kaynaşmış, idealize bir toplumsal yaşam, edebiyatın en önemli teması hâline gelmiştir. Böylece hem genel itibarıyla somut gerçeklik örselenmiş hem de üst yapı unsuru olarak görülen sanatın alt yapıyı dönüştürmesi beklenerek Marksist anlayıştan uzaklaşmıştır.

Marks ve Engels genelde sanat, özeldede edebiyatla ilgili kuramsal bir çerçeve çizmemiş olsalar da çeşitli vesilelerle Marksist estetik kuramının temelini oluşturacak değerlendirmeler yapmışlardır. Söz konusu değerlendirmeler ışığında Marksizm’e dayalı bir estetik geliştirmeye çalışan ve genelde sanatın özeldede edebiyatın parti emrine girerek propagandist bir mahiyet almasına (Oktay, 2000: 65) itiraz eden Plehanov, Gorki’nin *Ana* adlı romanına gerçeklikten uzak ve propagandist bir yapı arz etmesi nedeniyle rağbet göstermemiştir. Oysa söz konusu eserin Lenin tarafından bilinçlendirici kabul edilmesi, esasında Sovyet rejimi için edebiyatın mahiyetini de göstermektedir. Proletaryanın amaçlarına hizmet eden her şeyin iyi, söz konusu amaçların gerçekleştirilmesi yolunda engel teşkil eden her şeyin kötü olduğu (Belge, 1989: 53) anlayışına sahip olan “Lunaçarski, hem eleştirinin hem de yazın’ın açıklayıcı ve propagandacı bir işlev üstlenmesini ister. (...) Lenin’in ise bu kitabı (Gorki’nin *Ana* adlı romanını) çok sevdiğini ve bilinçlenmeyi nesnelleştiren bir yapıt saydığını söylemektedir. Lunaçarski de işte bu yüzden, Lenin’i izleyerek, Plehanov’u yazına tanıdığı görece özerklik için eleştirmişti” (Oktay, 2000: 66). Engels, Margaret Harkness’in *City Girl* romanı münasebetiyle yaptığı değerlendirmede edebî eserin yansıttığı dönemin somut gerçekliğine bağlı kalması gereğini vurgulamış ve yazarın siyasi düşüncesinin eserde propagandist bir söyleme dönüşmesini uygun bulmadığını belirtmiştir (Marx vd. 1996: 54-55). Çünkü Marksist estetiğe göre edebiyatın vazifesi kitleleri yönlendirmek değildir.

Şüphesiz, Marksist estetik, edebî eserin sömüren sınıfın çıkarlarına hizmet ederek ezilen toplum kesitlerinin gerçekliğiyle ters düşmesini hoş görmeyerek politik bir tercih ortaya koymuş ve bu suretle taraf olmuştur. Ancak unutulmamalıdır ki Marksizm’in edebî eserden beklentisi somut gerçekliğe uygun bir şekilde toplum kesitleri arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak toplum bilim diline çevrilebilecek bir sosyolojik veriyi ihtiva etmesidir. Aksi takdirde toplumu değiştirmek için edebî eserin gücünden istifade edilme ihtiyakı ortaya çıkar ki bu da aydınlanmacı zihniyete kapı aralayarak sapmaya neden olacaktır. Plehanov, Marksist estetiği temellendirirken bu duruma dikkat çekmiştir.

Marksisti, örneğin aydınlatıcı’dan ayıran şey, ‘aydınlatıcı’nın edebiyata özel amaçlar vermesi ve özel taleplerde bulunmasıdır; ‘aydınlatıcı’ bir eseri bazı özel idealler açısından yargıladığı halde, Marksist, şu ya da bu eserin ortaya çıkışının doğal nedenlerini açıklamakla yetinir. (Oktay, 2000: 65)

Kurumsallaşma sürecinde Marks ve Engels'in sanat üzerine bir kuram oluşturacak kadar eğilmemeleri neticesi Marksist estetik, herkesin üzerinde uzlaşacağı bir kuram olması hususunu problemlili bir zemine taşınmıştır. Bununla birlikte Marks ve Engelsin oluşturdukları Marksist öğretiden ve sınırlı sayıdaki edebî esere dair değerlendirmelerinden anlaşılmalıdır ki Marksist estetik, yüce bir amaç uğruna olsa dahi somut gerçekliğin dışına çıkılmasını hoş görmemiştir. “Partizan şiire (...) karşı” (Marx ve Engels 2016: 82, e-kaynak) olmadığını belirten Engels'in Minna Kautsky'nin *Die Alten und die Neun*² adlı romanıyla ilgili “Görünen o ki, kitabınızda görüşlerinizi ortaya sermek, tüm dünyanın önünde inançlarınızı sınamak istediniz. (...) Ne var ki amaç, açıkça belirtilmeksizin, durumun ve eylemin kendisinden çıkarılmalıdır” (Marx ve Engels 2016:82, e-kaynak) şeklindeki değerlendirmesi bu duruma açıklık getirmesi bakımından önemlidir. Bu anlayış şüphesiz Rus edebiyatı için yeni bir şey değildir. 19. yüzyıl Rus edebiyatı, tetkik edildiğinde edebiyatın toplum üzerindeki etkisinin Çariçe II. Katerina Dönemi'nden (1762-1796) itibaren idrak edilmeye başlandığı görülecektir. Vissarion Grigoryeviç Belinski'nin 1840'lı yıllarda Puşkin'in çıkardığı *Sovremennik* (1836-1866) ve *Otechestvennye Zapiski* (1818-1884) adlı mecmualarda “edebiyatın sadece bir eğlence ya da eğitim aracı değil aynı zamanda topluluk ruhu oluşturabilecek hatta bir ulus yaratabilecek” (Hosking, 2015: 378) kudrete sahip olduğunu belirten yazıları, söz konusu anlayışın 19. yüzyılın ilk yarısında da güçlenerek devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Arnold Hauser, Rus edebiyatının aydınlanmacı, yönlendirici işlevinin yanında bir de siyasi söylem geliştirmesini Çarlık rejiminin entelektüellere edebiyat dışında düşüncelerini ifade edecek başka bir alan bırakmamasında görmüş ve söz konusu durumu biraz da zaruretle açıklamıştır (1984:329). Başlangıçta halkı eğitmek, iyiye yönlendirmek amaçlarıyla ortaya çıkan ve daha sonra onlara siyasi düşüncelerini aktarmaya başlayan Rus yazarları da bu nedenle peygamberlere benzetmekten kendisini alamamıştır.

Rusya'da neredeyse 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren edebî eserler devrin siyasi fikirlerinin ifade edilebildiği yegâne alanlar hâine gelmiştir. 1810'lu yıllarda “serfliği düzeltmek veya mümkünse ilga etmek ve otokrasiyi anayasal bir monarşiye dönüştürmek” (Hosking, 2015: 360) iddiasıyla bir araya gelen aristokrat gençlerden müteşekkil gizli bir örgüt olan Dekabristler'in³ düşünceleri de devrin edebiyatçıları vasıtasıyla ifade edilmiştir. Söz konusu dönem için bu durumun güzel örneklerinden biri de Dekabristlerin tam anlamıyla bir parçası olmasa da en azından fikirlerini benimseyen Puşkin'in Çar I. Aleksandr Devri'nde yazdığı “Hürriyet Gazeli” adlı manzumedir. Puşkin'in söz konusu grubun amaçlarını ifade eden “Hürriyet Gazeli” manzumesi bu anlamda edebiyatın siyasi bir söylem kazanmasını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Heyhat! nereye baksam
Hep kırbaçlar, hep zincirler,
Felaketli utancı kanunların,

² Eskiler ve Yeniler.

³ Dekabrist harekâtı, II. Katerina'nın iktidar yıllarında (1762-1796) başlayan ve başta kölelik olmak üzere tüm toplumsal sınıflara eleştiri getiren Rus aydınlanmasının Novikov ve Radişçev gibi yetiştirdiği aydınların tesiriyle çoğunluğu 1813-1815 Rusya Fransa Savaşına katılarak hayata bakışı değişen aristokrat çocuklarının oluşturduğu muhalif yapılanmadır. Söz konusu gençler özellikle “serfliği düzeltmek veya mümkünse ilga etmek ve otokrasiyi anayasal bir monarşiye dönüştürmek” (Hosking, 2015: 360) amacıyla bir araya gelmişlerdir. 14 Aralık 1825'te rejime karşı ayaklanma başlatmışlar ancak girişimleri başarısız olmuştur (Akpınar, 2018: 11). Dekabrist harekâtı hakkında geniş bilgi için bkz. (Hosking, 2015: 359-365).

Köleliğin biçare göz yaşları;

Her yerde adaletsiz iktidar,

Batıl itikatların kalın karanlığı içinde. (Plehanov, 1967: 31)

Yine 19. yüzyılın ikinci yarısında otokrasinin yıkılmasını isteyen Sosyalist bir grup olan Narodniklerin⁴ fikirlerini topluma aktarabildiği alan da edebiyat olmuştur. Narodnik hareketinin önemli simalarından Aleksandr Herzenn'in fikirlerinden etkilenen Çernişevski'nin Sovyet Dönemi'nde önemli bir yapıt hâline gelen *Ne Yapmalı?* (1863) adlı romanında Narodniklerin mevcut rejimin yerini Sosyalizm'e bırakması için devrimin gerekli olduğu tezinin işlenmesi önemlidir. Ayrıca Çernişevski'nin romanında kendilerini kitap okuyarak yetiştiren ve toplumun kötü gidişine engel olmak için imkânları dâhilinde mücadele eden Vera ve Rahmetov karakterleriyle Sovyet Dönemi'nde 'olumlu tip' olarak adlandırılacak kusursuz kahramanın öncülünü örneklemesi de dikkat çekici başka bir husustur. Çernişevski'nin *Ne Yapmalı?* adlı romanında ideal hayatın örneklediği Vera'nın terzihanesinde oluşan komün yaşamından gelen ütöpik karakterin, Marksizm'in öngörülebilir gelecek anlayışıyla temellendirilmesiyle herkesin refah ve huzur içinde yaşayacağı Sosyalizm'in yakın bir zamanda gerçekleşeceği inancının yerleşmesi, Sosyalist realizmin "güncel dünyanın ötesinde düşlenen bir gelecek zaman" (Işıksal, 2021: 17) algısı etrafında şekillenmesine neden olmuştur. Aynı şekilde Sovyet rejimi için başyapıt hâline gelen başka bir eser de Maksim Gorki'nin *Ana* (1906) adlı romanıdır. *Ana*'nın şiddete meyilli bir fabrika işçisinin oğlu olan ve düzenli bir eğitim almayan kahramanı Pavel Vlasov da somut gerçeklikten uzak bir şekilde değişim geçirerek bulunduğu muhitin havarisine dönüşmüş ve otokrasinin yerini Sosyalizm'in alması için mücadele etmiştir. Bu gibi itibar edilen örnekler Sosyalist realizm akımının propagandist bir söylem geliştirmesinde etkili olmuştur. Böylece toplumun dönüşümünü sağlamak amacıyla olması gerekeni anlatmakla görevlendirilen edebiyat, Jdanov'un 17 Ağustos 1934 tarihli Sovyet Yazarları Birinci Kongresinde yaptığı konuşmada da ifade ettiği gibi Sosyalizmin "inşa(sının) eti ve kanı" (Jdanov, 1996: 15) olmuştur. Ne var ki 19. yüzyıl Rus romanından tevarüs eden propagandist söylem, Komünist Parti'nin de teşviikiyle Sovyet edebiyatına iyice yerleşmiş ve muhayyel komün yaşamı örneklerinin edebî eserin en önemli konusu olmasına neden olmuştur. Buna ilaveten somut gerçekliği tahrif etme pahasına şekillendirilen idealize bir tip (olumlu tip) etrafında idealize bir yaşamın örneklenmesi, Sosyalist realizmi romantizme yaklaştırmış ve bu durum da 'Devrimci Romantizm' olarak adlandırılmıştır. Marksist estetikle bağları iyice gevşeyen, "Marksizm adına Marksist öze aykırı birçok özellik barındıran bir edebiyat" (Apaydın, 2022: 42) anlayışına dönüşen Sosyalist realizm akımı,

Bir kuram ve bir yöntem olarak, sadece yazınsal yapıtın nasıl okunması gerektiğine ilişkin ilkeleri dizgeselleştirmekle kalmaz (...) doğrudan siyasal işlevle görevlendirilmiş yazarın yapıtını oluştururken uyması gereken ilkeleri de belirler. Bu çifte görev, toplumun, daha doğrusu dünyanın dönüştürülmesini öngören marksçılığın genel ilkelerinde içerilmiş varsayılar ve dolayısıyla yazın'ın görece özerk bir düzey kurduğuna ilişkin her yaklaşım (Plehanov ve Troçki ilk örnekleri oluşturur) sapma olarak nitelenir. (Oktay, 2000: 11)

Ayrıca Marksist estetikle Sosyalist realizm arasında burjuvaziden tevarüs eden kültüre bakış konusunda da ayrışma aşamasına gelinmiştir. Bilindiği gibi 1917 yılında yeni dönemin yeni edebiyatını şekillendirme iddiasıyla ortaya çıkan, "tüm geçmiş sanatın yok edilmesini ve derhal

⁴ Otokrasinin yıkılmasını, toprağın köylüye dağıtılmasını isteyen Sosyalist bir örgüt olan Narodnik hareketi hakkında geniş bilgi için bkz. (Devlet, 2013: 153-157).

bir proleter sanatı ve kültürü oluşturulmasını isteyen” (Oktay, 2000: 75) Proletkült örgütü, Aleksandr Bogdanov’un proletaryanın burjuva sınıfına karşı koyabilmesi için “yeni bir kültürel sistem, yani yeni bir ahlak, yeni bir siyaset ve yeni bir sanat” (Mally, 2017: e-kaynak) inşa etmesi gerektiğini iddia eden tezini esas alarak kendileri gibi düşünmeyen sanatkarlara yaşam hakkı tanımak istememiştir. Bu anlayışın benimsenmesinde Lenin’in 1905 yılında *Novaya Zhizn*’in⁵ 12. sayısında yayımladığı “Parti Örgütü ve Parti Edebiyatı” başlıklı makalesinde yer alan “Kahrolsun partisiz yazarlar! Kahrolsun edebiyatın üstün insanları! Edebiyat, proletaryanın genel davasının bir parçası hâline gelmeli, bütün proletaryanın politik olarak bilinçli bütün öncüleri tarafından harekete geçirilen o tek ve büyük Sosyal-Demokrat mekanizmanın ‘küçük bir çarkı ve vidası’ olmalıdır” (Marx vd. 1996: 84) şeklindeki görüşü etkili olmalıdır. Proletkült’ün etkili olduğu yıllarda esasen edebî açıdan çok seslilik devam etmektedir. Söz konusu çok sesli ortam, Troçki’nin edebiyatçıları “düşmanlar, yol arkadaşları ve proleter yazarlar” (Tagizade, 2006: 13) şeklinde tasnif etmesinden de anlaşılacaktır. Böyle bir ortamda 2-12 Ekim 1920 tarihli kongrede Lenin, Proletkült hareketinin geçmişle bağları kesmeye yönelik tutumunu “Marksçılık, burjuva devrinin en değerli kazançlarını reddetmek şöyle dursun, aksine, iki bin yıllık insanoğlu düşüncesinin ve kültürünün gelişmesinde değerli ne varsa hepsini değiştirip içine sindirmiştir” (Oktay, 2000: 77) şeklinde yaptığı hatırlatmayla Marksizm’den sapma olarak değerlendirerek kabul etmemiştir. Bu müdahale sayesinde Sosyalist realizm akımı, Marksist öğretinin var olan kültürel yapıyı yok etmek yerine ondan istifade etmek anlayışına bağlı kalmıştır.

Genel olarak Sosyalist realizm, Marksist estetikte yukarıda da bahsedildiği gibi temelde edebiyatın vazifesi hususunda ayrılmış ve bu durum daha çok üst yapı unsuru olan edebiyatın alt yapıdaki mevcut hâlin sonucu mu, yoksa alt yapının ve din, ahlak, hukuk, felsefe, sanat gibi diğer üst yapı unsurlarının değişiminde sebep mi olduğu hususunda ortaya çıkmıştır. Ayrıca söz konusu ayrışma gerçeklik anlayışında, sanatın siyasetle ilişkisi konusunda da görülmektedir. Bununla beraber eski kültürü yok etme teşebbüsü etrafında da ayrışma aşamasına da gelinmiştir. Her şeye rağmen Sosyalist realizm, estetik cepheden ziyade edebiyatın toplumsal yönünü ön plana çıkarması, yorum farkı olmasına rağmen ön görülebilir gelecek anlayışını benimesi, işçi sınıfına bakışı, burjuva kültüründen istifade etme çabası gibi hususlarda Marksist estetikle kökensel bağını muhafaza etmiştir.

Sonuç

1917 Ekim Devrimi’yle ete kemiğe bürünmeye başlayan Sosyalist realizm akımı, temelde Marksist felsefeye dayanmasına rağmen şekillenme aşamasından itibaren Sovyet rejiminin başlangıçta denetiminde, özellikle Stalin Dönemi’nde tam anlamıyla kontrolünde gelişimini sürdürdüğü için siyasi iradenin istekleri doğrultusunda şekillenmiştir. Özellikle akım üzerinde belirleyici olan şahısların kiminin Marksist düşünceyi tam anlamıyla benimsememesi, kiminin Sovyet rejiminin önceliklerini gözetmesi, kiminin de 19. yüzyıl Rus edebiyatının tesirinde kalması gibi nedenler, Sosyalist realizmin beslendiği kaynakları da çeşitlendirmiştir. Böylece Felsefi kökeni Marksizm’e, siyasal kökeni Bolşevik hareketine, edebî ve estetik kökeni 19. yüzyıl Rus edebiyatına dayanan bir edebî anlayış olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum da doğal olarak Marksist öğreti ve Marks ve Engels’in sınırlı sayıdaki edebî esere dair değerlendirmeleri doğrultusunda şekillenen Marksist estetiğin ilkelerinden uzaklaşmaya neden olmuştur.

⁵ Yeni Hayat.

Marksist estetiğe göre ekonomik ilişkileri, yani toplumsal alt yapıyı şekillendiren iradenin ideolojisi; din, ahlak, hukuk, felsefe, edebiyat gibi üst yapı unsurları üzerinde belirleyicidir. Böylece toplumsal üst yapı unsurları incelendiğinde toplumsal alt yapının hâldeki durumu ya da değişimi, dönüşümü tespit edilebilir. Bu açıdan bakıldığında Marksist estetiğe göre edebiyatın vazifesi genel olarak toplumsal değişim ve dönüşümü yansıtmaktan ibarettir. O nedenle bir nevi sosyolojik materyal hâline gelen edebiyata müdahale kabul edilmez. Sosyalist realizm akımını şekillendirenler ise alt yapı ve üst yapı unsurlarının etkileşiminin her zaman tek yönlü olmadığını bilinciyile, zaman zaman üst yapı unsurlarının da alt yapıyı etkileyebileceği anlayışını benimsemişlerdir. Tabii bunda 19. yüzyıl Rus edebiyatından gelen aydınlanmacı ve propagandist söylemin de etkisi önemlidir. Böylece Sosyalist realizm akımı için edebiyatın görevi toplumu, rejimin beklentisi doğrultusunda değiştirmek, dönüştürmek olmuştur.

Söz konusu yaklaşımlar, gerçeklik anlayışını da etkilemiştir. Marksist estetik, genel hatlarıyla toplumsal alt yapının neticesi olması nedeniyle sosyolojik veri hâline gelen edebiyatta somut gerçekliğe bağlı kalırken; Sosyalist realizm akımı, kimi zaman Sosyalizm'in ön gösterimini yapmak suretiyle, kimi zaman da halkı yönlendirecek 'olumlu tip' olarak adlandırılan ve realitenin ötesinde bir donanıma sahip kahramanlar yaratarak toplumu değiştirmeyi amaçladığı için somut gerçekliği tahrif etmiştir. Marksist estetik edebî esere propagandist söylemin girmesine karşı çıkarken, Sosyalist realizm akımını şekillendirenler, rejimi tahkim etmek, halkın Sosyalizm düşüncesini benimsemesini sağlamak gibi nedenlerle siyasal söyleme kapı aralamışlardır.

Kaynakça

- Akpınar, Y. (2018). "Çağdaş Türk Edebiyatlarının Oluşum Süresi ve Gelişim Çizgisi". *Çağdaş Türk Edebiyatları I*. ed. Akpınar, Y.- Ağca, F., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, s. 3-27.
- Bayrak Akyıldız, H. (2017). "Sanat, Edebiyat, Akım", *Batı Edebiyatında Akımlar I*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, s.3-30.
- Belge, M. (1989). *Marksist Estetik / Christopher Caudwell Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: BFS.
- Bozdoğan, A. (2006). "'Dönem' ve 'Akım' Nitelemeleri Arasında Kalmış Bir Terim: Millî Edebiyat". *İlmi Araştırmalar*, S. 22, s. 15-32.
- Devlet, N. (2013). "Rusya İmparatorluğunda Değişimler", *Rusya Tarihi*, ed. Devlet, N.- Sarıahmetoğlu, N., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, s. 132-162.
- Eagleton, T. (2014). *Marksizm ve Edebiyat Eleştirisi*. Çev. Özmakas, U., İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gorki, M. (1989). *Edebiyat Yaşamım*, Çev. Yeğin, Ş., İstanbul: Payel Yayınevi.
- Gürsoy, Y. (2018). *Sovyet Dönemi Rus Edebiyatı (1953-1991)*, Iksad Publications, <https://iksadyayinevi.com/wp-content/uploads/2020/02/Sovyet-D%C3%B6nemi-Rus-Edebiyat%C4%B1-1953-ü1991.pdf>, E.T.: 07.04.2023.
- Hauser, A. (1984). *Sanatın Toplumsal Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hosking, G. (2015). *Rusya ve Ruslar, Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, çev. Acar, K., İstanbul: İletişim Yayınları.
- Işıksal, A. (2021). "Romantizm Türleri ve Ülkelere Göre Ayrımı", *Akademik Sanat*, (13), s. 14-23.
- Jdanov, A., A. (1996). *Edebiyat Müzik ve Felsefe Üzerine*, İstanbul: Kaynak Yayınları,
- Mally, L. (2017). "Proletkült Hareketinin Kökenleri", Çev. Terzi, A., Skopdergi, S. 11, <https://www.eskop.com/skopdergi/proletkult-hareketinin-kokenleri/3492>, E. T.: 04.04.2023.
- Marx, Engels, Lenin (1996). *Sanat ve Edebiyat*, çev. Çalışlar, A., İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Marx, K. ve Engels, F. (2003). *Komünist Parti Manifestosu*, Eriş Yayınları.

- Marx, K. ve Engels, F. (2016). *Yazın ve Sanat Üzerine*, https://turuz.com/storage/her_konu-2018/4367-Yazin_Ve_Sanat_Uzerine-K.Marx-F.Engels-2009-422s--.pdf. E. T.: 27.05.2023.
- Oktađ, A. (2000). *Toplumcu Gerçekçiliđin Kaynakları*, İstanbul: Tüm Zamanlar Yayıncılık.
- Plehanov, G.V. (1967), *Sanat ve Sosyalizm*, çev. Memiođlu, S., İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Plehanov, V.G., Freville, J. (1974). *Sosyalist Gözle Sanat ve Toplum*. çev. Bezirci, A., İstanbul: May Yayınları.
- Tagızade, L. (2006). “Sosyalist Realizm: Kökeni, Oluşum Süreci ve Kavramı”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 3(4), s. 7-24.
- Uygur, E. (2005). “Sosyalist Realizm Kavramının Ortaya Çıkış Süreci”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 9(1), s. 23-30.